

ЧИ ПОТРІБНА УКРАЇНІ ВОЄННО-ПРАВОВА НАУКА?

Шакун Василь Іванович,

orcid.org/0000-0002-1757-8453

головний науковий співробітник

відділу публічно-правових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України,

професор кафедри кримінального права

Національної академії внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор,

дійсний член (академік) НАПрН України,

заслужений діяч науки і техніки України

У статті досліджено окремі тенденції формування нового світового порядку як системи формальних і неформальних правил і норм міжнародних відносин. Констатовано, що війна росії проти України, яка ведеться на території України, очевидно, має глобальний характер завдяки воєнній, економічній, фінансовій, дипломатичній, інформаційній та ідеологічній підтримці зарубіжних держав, НАТО і ЄС. Сама війна має гібридний характер і включає поряд із воєнними діями застосування економічних та фінансових санкцій, інформаційні й цивілізаційні складники. У дослідженні висунуто гіпотезу, що одним із викликів російсько-української війни є необхідність створення освітньої системи, яка зможе формувати логіко-історичні способи мислення, здатні розрізняти складники гібридних процесів, проводити їх сутнісний аналіз і з'ясувати форми поєднання.

У статті обґрунтовано, що наукове та навчальне забезпечення сил оборони та безпеки не завжди здійснюється відповідно до суспільних потреб щодо забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України. Аналіз нормативно-правових актів і наукових досліджень у цій сфері дозволив визначити системні проблеми подальшого розвитку не тільки воєнно-правової науки, але й військово-правової науки та освіти в умовах російської агресії та євроатлантичної інтеграції України.

Здійснене дослідження дозволило запропонувати певні дії: уточнити перелік пріоритетних досліджень з актуальних проблем військового та воєнного права; продовжити роботу з кодифікації законодавства у сфері оборони; запровадити нову спеціальність L 11 «Військове та воєнне право». За результатами проведеного 30 листопада 2023 року круглого столу на тему «Військово-правова наука та освіта в Україні: уроки російсько-української війни» зроблено висновки щодо актуалізації концепцій воєнно-правової та військово-правової науки з акцентом на забезпечення належної організації військової підготовки в школі, післяшкільної військово-правової освіти, територіальної оборони, військової служби, системи соціального та пенсійного забезпечення, розробки дієвих статутів про дисципліну. Висловлено перспективну пропозицію щодо координації Національною академією наук України правових досліджень, зокрема у сфері воєнно-правової та військово-правової наук через створення нового відділення – «Відділення військових наук».

Ключові слова: військова освіта, військова підготовка, військова служба, військове право, військові злочини, воєнне право, воєнні злочини, глобалізація, локалізація, сили безпеки та оборони.

Shakun Vasyi. Does Ukraine need military legal science?

The article examines some trends in the formation of a new world order as a system of formal and informal rules and norms for international relations. It was established that Russian attack on Ukraine, which is being waged on the territory of Ukraine, obviously has a global character due to the military, economic, financial, diplomatic, informational and ideological support of foreign states, NATO and the EU. The war itself has a hybrid nature and includes, along with military actions, the application of economic and financial sanctions, informational and civilizational components. The research hypothesizes that one of the challenges of the Russian-Ukrainian war

is the need to create an educational system capable of forming logical-historical ways of thinking capable of distinguishing the components of hybrid processes, conducting essential analysis and clarifying the forms of combination.

The article substantiates that the scientific and educational support of the defense and security forces is not always carried out in accordance with public needs to ensure the protection of the constitutional order, sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine. The analysis of normative-legal acts and scientific research in this area made it possible to determine the systemic problems of the further development of not only military-legal science, but also warfare-legal science and education in the conditions of Russian aggression and Euro-Atlantic integration of Ukraine.

The conducted research made it possible to propose certain conclusions: to clarify the list of priority studies on current problems of military and warfare law; to continue work on the codification of legislation in the field of defense; introduce a new specialty L 11 "Military and warfare law". According to the results of the round table held on November 30, 2023 on the topic "Military legal science and education in Ukraine: lessons of the Russian-Ukrainian war", conclusions have been made regarding the actualization of the concepts of military law and warfare law science with an emphasis on ensuring proper organization of military training at school, postgraduate military-legal education, territorial defense, military service, social and pension system, development of effective discipline statutes. A promising proposal was expressed regarding the coordination of legal research by the National Academy of Sciences of Ukraine, in particular in the field of military-legal and warfare-legal sciences through the creation of a new department – "Department of Military Sciences".

Key words: *military education, military training, military service, military law, war crimes, military law, war crimes, globalization, localization, security and defense forces.*

Ми живемо в складний період існування світу, якій увійшов у дуже суперечливий етап свого розвитку [7, с. 38]. Глобалізація, яка була панівним трендом у минулому, зіштовхнулася з певними обмеженнями, які виникли з її власної експансії [2, с. 16]. Суперечності глобалізації та локалізації, що існували і розвивалися завжди, проявились сьогодні в нових гострих конфліктних формах [21]. Нині відбуваються фундаментальні геополітичні зміни, які породжують нові, небачені раніше ризики і загрози [3, с. 209].

В умовах сьогодення на вирішення таких проблем необхідно знайти новий підхід, який дозволить використати глобалізацію для національного розвитку, а національний розвиток – для глобалізації.

Усе це значно змінює основоположні суспільні відносини, поведінку суб'єктів таких відносин, співвідношення глобальних і локальних процесів, міжнародні відносини тощо. Розвиток цих тенденцій започатковує світові зміни, спричиняє фундаментальні суспільні трансформації. Сучасний світ перебуває в процесі формування нового світового порядку як системи формальних і неформальних правил і норм міжнародних відносин, яка являє собою складну мережу станів динамічної рівноваги інтересів і сил ключових світо-

вих суб'єктів [7, с. 42]. Основою рівноваги є певне співвідношення економічних сил, які залежать від природних умов і населення, технічного прогресу і рівня суспільного розвитку країн. На цьому підґрунті формується воєнний, політичний та ідейний потенціали суб'єктів міжнародних відносин [7, с. 42].

Як свідчить історичний розвиток людства, локальні суперечності між державами все більше перетворюються на більш широкі міжнародні конфлікти, урегулювання яких вимагало і вимагає не тільки дипломатичних зусиль. Як відомо, відтоді відбулося декілька змін світового порядку, які на певний час фіксували відносну рівновагу [7, с. 19]: Вестфальський мир (1648 р.) – після завершення Тридцятирічної війни сформував новий порядок в Європі й відповідну систему міжнародних відносин, засновану на концепції державного суверенітету; Віденський конгрес (вересень 1814 р. – червень 1815 р.) – після перемоги над наполеонівською Францією перекроїв політичну карту Європи і перетворив її на спільноту легітимних монархій; Версальський мирний договір (1919 р.) – оформив результати Першої світової війни і, після окремої угоди між Сполученими Штатами Америки і Німеччиною (1921 р.), яка практично

повторювала Версальський договір, проте не містила статей про Лігу Націй і про відповідальність Німеччини за розв'язання війни, став хиткою основою міждержавних відносин; Ялтинська і Потсдамська конференції (1945 р.) – підбили підсумок Другої світової війни і сформували післявоєнний світовий порядок, включаючи зміни державних кордонів, денацифікацію, демілітаризацію, демократизацію і декартелізацію Німеччини, рішення про принципи утворення і діяльності Організації Об'єднаних Націй [7, с. 43].

Сучасний світовий порядок має багатосторонній характер [19, с. 114]. Він включає такі компоненти: глобальний, континентальний, регіональний, геополітичний, цивілізаційний, культурний, національний та ін. [9, с. 32]. Глобалізація як процес всесвітньої уніфікації та інтеграції залишається перспективною тенденцією розвитку людства. Поряд із цим набирає обертів і протилежна тенденція фрагментації та локалізації людських спільнот в основному за національною, релігійною, цивілізаційною та політико-режимною ознакою [17, с. 32]. Р. Хаас визнав, що період стабільної однополярності закінчився і світ вступив в епоху полюсного порядку, що характеризується дифузиею сили і впливу, зростанням числа активних гравців, включаючи недержавних [22].

Тому ми стаємо свідками трансформації світового порядку, який був започаткований розпадом Радянського Союзу, коли зник запобіжник утримання рівноваги між двома протилежними соціально-економічними системами та їхніми лідерами (США і СРСР) на основі ядерного паритету, економічного змагання та ідеологічної боротьби [7, с. 43]. Ознаками початку переходу до нового світового порядку стали істотні зміни територіального поділу, виникнення більше десятка незалежних держав з їхніми власними інтересами і ресурсами, що створювало, поряд із новими можливостями, низку ризиків і загроз для подальшого світового прогресу [7, с. 43].

Початок ХХІ століття ознаменувався складними процесами, які зумовлені викликами глобалізації, активізацією етнічних і релігійних чинників, кардинальними змінами міжнародного середовища

та системи безпеки. Воєнно-політична ситуація у світі за останні роки набула якісно нових ознак і продовжує швидко змінюватися, формуючись під впливом потужних і швидкоплинних процесів, які відбуваються у сфері міжнародних відносин [18, с. 12]. Сьогодні переформатування світового порядку знаходиться на новому етапі. Війна росії проти України, яка фізично ведеться в просторі України, на її території, очевидно, має глобальний характер завдяки воєнній, економічній, фінансовій, дипломатичній, інформаційній та ідеологічній підтримці зарубіжних держав, Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейського Союзу (ЄС) [7, с. 44]. Ця російська агресія практично унеможлиблює співробітництво міжнародної спільноти у сфері підтримання миру та безпеки, і не лише в європейському регіоні, а у світі загалом, повертаючи світове співтовариство до часів міжблокового протистояння [9, с. 283]. Як відомо, у світі відбулося (відбувається) більше двадцяти збройних конфліктів уже у ХХІ столітті. Велика кількість таких конфліктів різного масштабу свідчить про недостатній рівень їх досліджень із боку науки. Головним чином військову історичну науку цікавлять причини та наслідки таких збройних конфліктів, але без належної уваги залишаються юридичні питання. Правова доктрина повинна запропонувати ефективні механізми не тільки притягнення до відповідальності ініціаторів агресії та воєнних злочинів, але й виробити комплекс міжнародних заходів щодо запобігання таким конфліктам [11, с. 17]. Слід пригадати, хоча б, Конгреси ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, які скликаються раз на п'ять років, починаючи з 1955 року. Нам відомі вже XIV конгресів, які стосувалися різних правових питань (поведження з засудженими, правосуддя, протидії корупції, тероризму, організованої злочинності тощо). Однак жодного разу предметом авторитетного міжнародного форуму не були питання протидії та запобігання збройним конфліктам та воєнним злочинам. Тому, вважаємо, виникла нагальна не тільки наукова, але й практично важлива потреба для України дослідити вказану проблематику в межах нової

галузі права – воєнного права. Наприклад, візьмемо хоча б ситуацію, в якій опинилася Україна, коли міжнародна допомога, особливо з боку США, не відповідає військовим потребам Збройних Сил України, що тягне жахливі наслідки для держави та українського народу. Президент України Володимир Зеленський пов'язує це зі зниженням уваги до війни в Україні серед світової спільноти [4; 24]. Світові лідери – Китаю, країн Африки, Бразилії, Туреччини та навіть Папа Римський – запропонували свої «мирні» плани, і жоден із них не передбачає повну перемогу у війні з росією, а тягне фактичне визнання окупації значних українських територій. На тлі підготовки до нового наступу росії та все більш масованих обстрілів української енергетики у 2024 році Туреччина вийшла зі своїм «мирним планом»: Реджеп Тайїп Ердоган уже надіслав його Володимиру Зеленському та Володимиру Путіну і всерйоз пропонує Україні відмовитися від своїх територій [17]. Такі «мирні» пропозиції нагадують Мюнхенську угоду 1938 року, яка була підписана в Мюнхені 30 вересня 1938 року прем'єр-міністром Британії Невілом Чемберленом, прем'єр-міністром Французької республіки Едуаром Даладье, райхсканцлером Третього Райху Адольфом Гітлером та прем'єр-міністром Королівства Італія Беніто Муссоліні. Цю угоду (в якій, зокрема, Судетську область відокремили від Чехословаччини та передали Третьому Рейху) прийнято вважати невдалим актом умиротворення, і цей термін став «символом марності заспокоєння експансіоністських тоталітарних держав» [23]. Європа святкувала Мюнхенську угоду, оскільки вважала це певним механізмом відвернення великої війни. Адольф Гітлер оголосив, що це його остання територіальна претензія в Північній Європі. Що було далі – ми пам'ятаємо, але це був результат такого заспокоєння агресора. Історія повторюється, але, на жаль, вона так і не вчить світову спільноту.

Сама війна має гібридний характер і включає, поряд із воєнними діями, застосування економічних і фінансових санкцій, інформаційні й цивілізаційні складники [7, с.13]. Науковці гібридну війну в загальному вигляді розуміють як «воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних,

квazімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя» [20, с. 41; 16, с. 19]. І це не є сучасним винаходом ведення війни. Слід пригадати книги Германа Раушнінга «Hitler Speaks» («Говорить Гітлер») та «The Beast from the Abyss» («Звір із безодні»), в яких Адольф Гітлер символічно стверджував: «Я вчився у большевиків. <...> Перед тим, як задіяти армію, ми будемо здійснювати психологічне послаблення ворога через революційну пропаганду <...>, його слід психологічно примусити до пасивності, й тільки потім можна думати про воєнні дії» [14]. А щодо важливості ведення потужної пропагандистської роботи напередодні розгортання російської воєнної агресії, то методи Йозефа Геббельса теж, напевно, стали в нагоді в неоголошеній війні проти України: «Щодо Росії нам вдалося організувати чудову дезінформацію. Через суцільні інформаційні «вкиди» за кордоном там уже більше і не знають, що хибно, а що вірно. Так воно й має бути». «Чутки про мир (Глава МЗС росії Сергій Лавров заявив 14 лютого 2024 року під час виступу в Держдумі, що Росія нібито готова до політико-дипломатичного завершення війни проти України) не зменшуються. Ми даємо можливість їм поширитись. Вирішальне значення матимуть реальності, а не маленькі хитрощі» [14]. Німецький диктатор був переконаний, що в будь-якій державі є особи, які намагаються отримати з війни будь-яку вигоду: «Прагнення пробитися до годівниці та вразливе честолюбство – ось революційна зброя, яка без промаху вражає ворога в спину» [14]. Тому вивчення причин виникнення збройного конфлікту, його розвитку та наслідків має важливе не тільки теоретичне значення, але й практичне стратегічне значення, насамперед для України.

Гібридність світу, що формується, створює істотні ускладнення для розуміння сутності явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, саме внаслідок їх заплутаності та складності. Це стає фундаментом

для необґрунтованих політичних рішень, наступних логічних помилок і втрати керуваності будь-якими процесами. У гібридному світі складаються зовсім інші причинно-наслідкові зв'язки, тому старі алгоритми і правила втрачають свою дієвість й ефективність [8, с. 45]. Така ситуація вимагає створення освітньої системи, яка зможе формувати логіко-історичні способи мислення, здатні розрізняти складники гібридних процесів, проводити їх сутнісний аналіз і з'ясовувати форми поєднання.

Слід констатувати, що наукове та освітнє забезпечення сил оборони та безпеки не завжди здійснюється відповідно до суспільних потреб щодо забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України на основі вимог Основного Закону України та відповідних нормативно-правових актів.

Однак пригадаймо такий факт, що Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка започаткував з 2005 року і далі щорічно проводить міжнародну науково-практичну конференцію «Військова освіта та наука: сьогодення та майбутнє», а в 2018 році Національною академією правових наук (НАПрН) України було створено Секцію права національної безпеки та військового права, діяльність якої забезпечується Державною науковою установою «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України». Ця установа започаткувала низку наукових заходів, під час яких розглянуто актуальні питання сучасного стану та розвитку права національної безпеки та військового права. Такі наукові заходи здійснювалися в контексті визначеного в наказі Міністерства освіти і науки України № 1477 від 28 грудня 2018 року «Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 «Право» предметного напрямку наукових досліджень 2.13 «Право національної безпеки; військове право» [1, с. 13].

Серед цих наукових заходів слід відзначити такі: круглі столи («Право національної безпеки та військового права: історія, сучасність і перспективи», 28 березня 2019 р.; «Наука права національної без-

пеки і військового права в умовах реформування системи освіти і науки України», 25 травня 2021 р.); міжнародні науково-практичні конференції («Система військової юстиції в забезпеченні національної безпеки України», 29 жовтня 2019 р.; «Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України, 21 серпня 2020 р.; «Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення», 23 квітня 2021 р.). Учасники наукових заходів постійно підкреслювали важливість розвитку вітчизняної військово-правової науки для імплементації в законодавство України існуючих у країнах-членах НАТО стандартів оборони держави, законодавчого урегулювання гарантій соціального та правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, організації правоохоронної діяльності у сфері оборони, законодавчого вирішення сучасних проблемних питань, які стосуються сектору безпеки та оборони.

Однак сьогодні фахівці визначають цілу низку нових системних проблем подальшого розвитку не тільки військово-правової науки, але й воєнно-правової науки та освіти в умовах російської агресії та євроатлантичної інтеграції України.

По-перше, серед науковців немає чіткого розуміння, що воєнно-правову науку не можна ототожнювати з військово-правовою наукою. Причиною такої ситуації є запозичення російської термінології. Український термін «військове право» рівнозначний російському – «воєнне право» (частина правової системи держави, яка регламентує суспільні відносини у сфері будівництва і діяльності збройних сил, їх устрою, управління, порядку несення військової служби, відносини між органами військового управління, військовими посадовими особами і військовослужбовцями, а також, яка визначає обов'язки, права та відповідальність) [15, с. 489]. З іншого боку, термін «воєнне право» іноді ототожнюється з міжнародним гуманітарним правом, яке має дещо інший предмет регулювання (сукупність специфічних суспільних відносин, які виникають у зв'язку із захистом основних прав і свобод людини під час збройного конфлікту (або у зв'язку із ним), який може

бути як міжнародного, так і неміжнародного характеру, а в окремих випадках можуть виникати і в мирний час). Вважаємо, що воєнне право на відміну від військового права і міжнародного гуманітарного права повинно регулювати відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

По-друге, відсутність пріоритетності до військово-правової та воєнно-правової наук з боку держави, неефективність військової освіти, яка полягає у: використанні застарілих підходів та принципів під час формування структури та змісту військової освіти; відсутності ефективної багаторівневої системи професійної військової освіти, що забезпечує набуття фахових компетентностей для виконання службових (бойових) функцій відповідно до стандартів НАТО; відсутності взаємосумісності структури військової освіти в складових силах оборони зі структурами та організацією військової освіти держав-членів НАТО; відсутності міжвідомчої координації під час підготовки військових фахівців у складових силах оборони; неповна відповідність змісту військової освіти сучасному досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил); недостатній рівень інтеграції стандартів НАТО в професійну військово-освіту [10].

Вказані явища призвели до падіння інтересу науковців щодо висвітлення системних проблем військового та воєнного права, наявності дефіциту кадрів для окремих військово-облікованих спеціальностей, неефективності підготовки молодшого офіцерського складу в цивільних закладах вищої освіти та, як наслідок, до недостатнього рівня правової освіти і науки у сфері безпеки та оборони.

Такий стан негативно позначається на вирішенні правових питань застосування сил безпеки та оборони, залучення цивільних осіб до захисту України, моніторингу та правового оцінювання воєнних злочинів, що є вкрай актуальним в умовах російсько-української війни. Не сприяє ефективному забезпеченню воєнно-правової та військово-правової науки та освіти відсутність належної координації відповідних наукових розробок в межах Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, закладів вищої освіти в організації та здійсненні

спільних фундаментальних і прикладних досліджень.

Слід зауважити, що одним із важливих напрямів адаптації та гармонізації національного законодавства до законодавства країн ЄС та НАТО залишається робота щодо вдосконалення законодавства у сфері оборони України. Як відомо, згідно з Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 р. № 837, кодифікацію визначено основним інструментом та способом систематизації законодавства у сфері оборони [13].

Вважаємо, що в умовах російської агресії назріла необхідність скорочення термінів реалізації окремих положень Концепції трансформації системи військової освіти з метою професіоналізації сил оборони та безпеки і забезпечення сил оборони необхідними військовими фахівцями.

Для вивчення питання, чи потрібна сьогодні Україні воєнно-правова наука, Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України (нині – Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук (НАН) України) спільно з Національним університетом оборони України і Національною академією внутрішніх справ, за сприяння Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України, 30 листопада 2023 року провели круглий стіл на тему «Військово-правова наука та освіта в Україні: уроки російсько-української війни». У роботі круглого столу, в межах якого пройшло обговорення перспектив розвитку воєнно-правової та військово-правової наук, визначення орієнтовних складників паспорта наукової спеціальності «військове та воєнне право», інших питань, що пов'язані з їх розвитком в Україні, взяли участь провідні фахівці Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, секретаріату Кабінету Міністрів України, Національного університету оборони України, Національної академії внутрішніх справ, Київського університету права НАН України, Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, а також окремі науковці, які проводять дослідження в галузі безпеки та оборони держави [5, с. 2].

Доповідачі акцентували увагу на окремих важливих проблемах організації та вдосконалення системи військової освіти і науки: необхідно реформувати систему професійної військової освіти, яка забезпечить можливість залучення офіцерів НАТО до освітнього процесу в системі професійної військової освіти в Україні; потребує трансформації система підготовки фахівців військово-юридичного напрямку на посадах офіцерського складу за компетентностями, які уможливають виконання завдань щодо здійснення правової роботи в силах безпеки й оборони; запропоновано внести відповідні зміни до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти; констатовано дефіцит підготовлених фахівців-правників, які мають науковий ступінь за спеціальністю «Військове право; військові проблеми міжнародного права»; неналежна увага з боку держави до проведення наукових досліджень з питань військово-правової проблематики суспільних відносин у сфері оборони призвела до низької якості законодавчих актів у цій сфері [5, с. 5–7].

Завершився круглий стіл обговоренням доповідей учасників та формуванням рекомендацій круглого столу зі зверненням до центральних органів виконавчої влади щодо опрацювання можли-

вості запровадження фундаментальних і прикладних досліджень у сфері військового та воєнного права, удосконалення Концепції трансформації системи військової освіти, підготовки пропозиції до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» в контексті запровадження нової спеціальності L 11 «Військове та воєнне право» [5, с. 9–11].

За результатами проведеного круглого столу та з огляду на потреби формування нової парадигми військової освіти вважаємо доцільним розглянути питання актуалізації концепцій воєнно-правової та військово-правової науки з акцентом на забезпечення належної організації військової підготовки в школі, післяшкільної військово-правової освіти, територіальної оборони, військової служби, системи соціального та пенсійного забезпечення, розроблення дієвих статутів про дисципліну.

Також актуальною та перспективною є пропозиція щодо координації Національною академією наук України правових досліджень, зокрема у сфері воєнно-правової та військово-правової наук через створення нового відділення – «Відділення військових наук».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богущкий П.П. Сучасна доктрина права національної безпеки і військового права. *Наука права національної безпеки і військового права в умовах реформування системи освіти і науки України* : Збірка тез доповідей учасників круглого столу (25 травня 2021 р.) / за заг. ред. І.В. Толока. Київ, 2021. 89 с.
2. Ведернікова С.В. Сучасні тренди розвитку глобалізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 5 (61). С. 16–21.
3. Верменич Я. Глобалізація vs локалізація: діалектика взаємодії у сучасному світі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. №. 30. С. 207–224.
4. Війна РФ проти України у закордонній пресі. Чому вщухає інтерес? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novynu-pryazovya-chomu-zakhidna-presya-malo-pyshe-pro-viynu-v-ukrayini/32737986.html>
5. Військово-правова наука та освіта в Україні: уроки російсько-української війни : круглий стіл (Київ, 30 листопада 2023 р.). Київ : НДІ правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України, 2023. 11 с.
6. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В.О. Жадька ; ред.-упор. : О.І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
7. Гриценко А.А. Економічні суперечності глобалізації і локалізації та їх сучасні прояви. *Економічна теорія*. 2022. № 4. С. 5–29.

8. Гриценко А.А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/econo.myukr.2023.04.038>
9. Задорожній О.В. Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації : монографія. Київ : К.І.С., 2016. 560 с.
10. Концепція трансформації системи військової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410; в ред. від 30 грудня 2022 р. № 1490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text>
11. Кузнецова Н.С., Стефанчук Р.О. Реалізація державної політики у правовій сфері – головне завдання правничої науки. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія / ред.: В.А. Журавель та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2023. С. 7–17.
12. Поліщук І.О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 30–35.
13. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019>
14. Прокопук С. Імперія завдає удару. Кремлівські ЗМІ стали ідейними наслідувачами геббельсівської пропаганди, а російський народ – її вдячним споживачем. *Урядовий Кур'єр*. 30 травня 2014 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/imperiya-zavdaye-udaru>
15. Романов П.И. Право военное. *Советская Военная Энциклопедия* : в 8 томах / пред. гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. Москва : Воениздат, 1978. Т. 6. Объекты – Радиокомпас. 1978. 671 с.
16. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг ред. В.П. Горбуліна ; Національний інститут стратегічних досліджень. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.
17. Сердюк К. Відмова від територій, замороження війни та референдум 2040 року: Україні нав'язують новий «мирний план». URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vidmova-vid-teritoriy-zamorozhennya-viyni-i-referendum-u-2040-ukrayini-nav-yazuyut-noviy-mirniy-plan-2556280.html>
18. Уткин А.И. Глобалізація: процес та осмислення. Київ : Знання, 2001. 254 с.
19. Фесенко М.В. Проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120. Ч. 1. С. 113–126.
20. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні комунікації*. 2016. № 4 (41). С. 41–48.
21. Chinese FM urges stronger G20 cooperation to promote multilateralism, global development. XINHUANET. 2023. Mar 02. URL: <https://english.news.cn/20230302/c1af9d52598f4ec8b550877d76fd9d2b/c.html>
22. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance. *Foreign Affairs*. 2008. May-June. URL: <http://www.foreignaffairs.org/20080501faessav87304>
23. Munich Agreement. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Munich-Agreement>
24. The Washington Post прибрала вкладку про війну Росії проти України з головної сторінки. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/the-washington-post-pibrala-vkladku-pro-ukrajinu-z-golovnoji-storinki-50378131.html>